

COL·LECCIÓ LA TALAIA, 15

Les rondalles del Peirot

Edicions Sidillà SL
La Bisbal d'Empordà 17100
info@edicionssidilla.cat
www.edicionssidilla.cat
© dels textos: Gerard Canals Puigvendrelló
© Il·lustracions: David Granato
© d'aquesta edició: Edicions Sidillà

Disseny: J. Pujadó
Correcció: Xavier Cortadellas
Primera edició: juny 2020

ISBN: 978-84-121569-1-1
Dipòsit legal: Gi 422-2020
Tots els drets reservats. Si voleu fotocopiar parcialment aquest llibre, feu-ho legalment contactant amb CEDRO: 932720445 o cedrocat@cedro.org

GERARD CANALS PUIGVENDRELLÓ

Les rondalles del Peirot

Llegendes de les muntanyes del port del
Cantó i dels seus entorns

Il·lustracions de David Granato

La Bisbal d'Empordà, 2020

A la Gisela,
amb qui tots els camins són entretinguts.

Aquesta obra recull un conjunt de llegendes i rondalles verídiques de les valls i muntanyes que envolten el port del Cantó i els seus entorns. Han estat recollides i readaptades literàriament per l'autor en forma de contes breus.

El port del Cantó és el pas muntanyós que connecta des d'èpoques immemorials els territoris de les conques del Segre i de la Noguera Pallaresa (entre les actuals comarques de l'Alt Urgell i el Pallars Sobirà). És, per tant, un territori format per un conjunt de valls que s'obren a banda i banda d'aquest coll, valls on s'assenten un reguitzell de pobles i llogarrets de petites dimensions que, a causa de la seva situació muntanyenca i apartada de les principals valls i planes, han mantingut fins avui una rica tradició de llegendes típicament pirinenques, en les quals intervenen

personatges mitològics com les encantades, els menairons, els sarraïns, les bruixes, els revinguts, els dimonis, els ossos, els llops, els toros descobridors de marededeus o altres imatges sagrades, i els serpents, entre molts altres éssers i elements propis del rondallari.

Totes les narracions que componen aquest recull parteixen de la tradició oral dels pobles del Cantó i dels seus entorns: Guils del Cantó, Solans, Vila-rubla, Biscarbó, Castellàs del Cantó, Junyent, Freixa, Miravall, Berén, Llagunes, Rubió, Pallerols del Cantó, Avellanet, Cassovall, Canturri, la Guàrdia d'Ares, Taús i Castellbò. Com a autor només m'he permès la llibertat de conformar-les literàriament en forma de relats curts.

RELACIÓ D'INFORMANTS FAMILIARS DE L'AUTOR:

BONAVENTURA CANALS, besavi, nascut a cal Sèrio de Castellàs del Cantó a finals de segle XIX, d'on va traslladar-se a Guils del Cantó, després de casar-se amb Teresa Vidal.

JOSEP CANALS (PEPITO), avi, nascut a ca l'Oriol de Guils l'any 1917, d'on va haver de marxar amb els seus pares i germanes, Antònia i Lluïsa, just abans d'esclatar la Guerra Civil. Va anar a viure a Vic, on va casar-se amb Josefa Tremolosa (Pepeta).

JOAN PUIGVENDRELLÓ (JONI) i ANGELINA MUNTAL, avis, nascuts a Vic i rodalies. Atesos els seus lligams familiars, van reconstruir la casa de cal Peirot de Guils en els anys 70, després d'anys d'abandonament durant la postguerra.

JAUME CANALS i MARTA PUIGVENDRELLÓ, pares, nascuts a Vic i també enamorats de les valls i muntanyes del Cantó.

PEIROT

El Peirot és un personatge tradicional típic de moltes valls dels Pirineus. Originàriament era una representació de l'ogre que, durant el carnes-toltes de les altes comarques pirinenques, ballava a la plaça —sol o dalt d'un burro— una cançó que tenia per finalitat induir a pensar que si estava tan gras era a causa de tants nens dolents com havia endrapat. Amb el temps, aquest personatge grotesc va esdevenir la imatge popular de la fam i la misèria, es representava com un bosquerol desventurat, pidolaire i rodamon. És així com, segons les conegudes *Cobles del Peirot* —una cançó satírica on s'expliquen les calamitats que se li atribuïen—, el Peirot anava sempre de poble en poble, sol o acompanyat de la seva dona Mandinga. Pocs llogarrets aconseguien escapar de la seva desafortunada visita.

Així doncs, tal com si féssim la ruta del Peirot, a les narracions següents recorrerem les valls i muntanyes del Cantó. En aquest cas, però, per explicar algunes de les rondalles més interessants i curioses d'aquesta part del Pirineu.

ÍNDIX

- 13 *Rondalles de pastors, traginers,
caçadors i bandolers
- 14 La terra vermella
- 17 Els bandolers del Cantó
- 23 Les cobles dels motarrots
- 29 La roca de l'Ossa
- 36 *Rondalles de supersticions i remeis
populars
- 38 Els remeis del vell ferrer
- 43 La flor de la gavarrera
- 46 La creu de ginebre
- 50 Les dotze sabatetes
- 54 *Rondalles de bèsties salvatges i de
bestiar domèstic
- 56 Les bèsties eixerides
- 61 El teixó enfredorit
- 64 La dona pantigana
- 69 El toro de Rubió
- 74 *Rondalles de fets històrics
- 76 Les portes dels Llops
- 79 La creu de la Pota d'Oca
- 84 El monestir oblidat
- 89 El forat del Condemnat
- 94 El tresor del rei d'Anglaterra
- 98 *Rondalles de sarraïns

100	La cabana dels Moros d'Avellanet
104	El castell de Roca Mora i el roc de la Cabanada
110	El penyal de Castellneró
115	L'últim moro del país
120	*Rondalles d'encantades
122	Els homes encantats
127	Les encantades de la font de Castellàs
130	Les encantades de les coves de la Mata-rossa
136	*Rondalles de menairons
138	El tarter dels Menairons del coll del Roc Picó
144	El canut dels Menairons
149	Els tarters dels Menairons de l'obaga de la Guàrdia d'Ares
154	*Rondalles de bruixes i bruixots
156	Les teranyines de la bruixa
159	Els fantasmes de cal Servós
165	L'altar de les Bruixes
171	La bassa de les Bruixes
176	La foguera de Montcavorc
180	*Nota de l'autor
182	*Glossari
194	*Índex geogràfic

*R*ondalles de pastors,
traginers, caçadors i bandolers

LA TERRA VERMELLA

Sobre el nom de Guils i el sobrenom
dels seus habitants

— Ueus, nen? Aquí acaba la terra rossa¹ i comença la terra roja, això vol dir que ja som a prop del poble... En aquesta banda del port del Cantó, de terra roja només n'hi ha a Guils, per això tothom ens diu Pota-rois, perquè sempre portem els peus envermellits per la terra d'aquests viaranys —explicava el conductor del camió de la llet al seu nebot, que l'escoltava amb cara avorrida i posat malhumorat, mentre tramuntaven costeres amunt per la carretera del Cantó. En aquell temps la carretera era només un camí de carro ple de sotrac i de rocs cairuts.

—Guils és un poble molt bonic, ja ho veuràs, no hi posis cap² aquesta mala cara, redeu! El poble és molt bonic perquè totes les cases són vermelles, i els camins i les margeres també... I

1 De color entre el castany clar i el groc d'or.

2 «No hi posis cap» és una expressió pròpia del port del Cantó. Equival a l'expressió «No hi posis pas». (N. del c.)

pels prats hi ha moltes ovelles i vaques, tothom té bestiar, i per això haurem de passar cada dia a recollir les lleteres. Tu ajuda'm, eh? Obre bé els ulls, que hi ha gent que deixa les llaunes³ vora la carretera, a l'ombra d'algun pi, i no ens les podem descuidar! La resta, les haurem de recollir directament del com de la plaça, que és on les deixa la majoria de la gent perquè així es manté la llet ben fresca.

El conductor anava mirant a banda i banda del camí, esquivant rocs i fent bots dins el petit camió, mentre el seu jove ajudant s'ho anava mirant tot amb aire distret, l'un i l'altre acompanyats tothora pel grinyol estrident dels amortidors i pel repic constant de les lleteres que ja havien anat recollint durant la pujada.

—Mira allà dalt, als prats que hi ha sota el coll del Cantó! S'hi veuen ben bé les egües pasturant... Abans n'hi devia haver moltes d'egües i cavalls, ja que diuen que el nom de Guils ve precisament d'aquests animals. Ves, que potser tenen raó! Perquè pel coll sempre hi han passat les cabanades de bestiar, amunt i avall de les planes a les muntanyes. I els de peu rodó sempre eren els primers ramats en aquestes pujades i baixades... Nosaltres amb el camió també ho recorrerem tot!

Just en aquell moment, exaltat i deixant-se anar del volant, va continuar:

3 *Llaunes* era tal com anomenaven sovint les lleteres al port del Cantó (N. del c.)

—De punta a punta! Des de baix a la vall fins al cap del port, de poble en poble. I podrem fer un tragueta a cada parada, que la gent ja ens espera... De punta a punta!

Assenyalava vall i port, camí i muntanyes amb el braç ben estirat.

—Ja veuràs que ens ho passarem bé!

Relat inspirat en una anècdota explicada per Angelina Muntal i Joan Puigvendrelló, de cal Peirot, en relació a un eixelebrat conductor del camió de la llet que a principis dels anys 70 feia la ruta entre la Seu d'Urgell i els pobles del Cantó.

Els bandolers del Cantó

Sobre els bandolers i els lladres de
camí ral que actuaven i s'amagaven
al pas del port del Cantó

— **E**l meu oncle ja feia de traginer per aquestes muntanyes, i ara en faig jo. Ves per on! — deia el traginer a l'homenot que s'havia parat a reposar al seu costat, just en els enlevats del pas del port del Cantó.

— Vos no sé d'on sou, però aquest coll és un pas important, per aquí hi passa tothom d'aquests pobles en les seves anades i vingudes entre la Seu i Sort. Ara fa uns anys hi havia hagut un petit refugi aquí, però es va cremar i no l'han tornat a aixecar... Si tireu una mica avall per la carretera, en direcció a Guils, hi trobareu una borda que fa d'hostal... Us recomano que hi feu cap si heu de passar la nit aquí i emprendre el camí demà al matí, que a mi me n'han passat i me n'han explicat de tots colors en aquest indret — anava dient el traginer, fent-se visera amb la mà damunt dels ulls i mirant avall des del coll de la muntanya en direcció al poble de Guils.

—Abans per aquests boscos s'amagava sempre una colla de bandits i de lladregots de camí ral que tenien atemorit tothom que havia de passar pel port. No sé si us sonaran, eren els germans Faus, el Meco, el Peretó, el bandoler d'Anell i el Cabrer, a més d'en Llosanca i d'en Lliser d'Arcalís, que era el pitjor de tota la contrada. En Lliser era el capitost i la seva colla era tan gran, es deia, que tenia homes a la majoria de pobles, des del Pallars fins a l'Alt Urgell. Per conèixer-se els uns als altres, sembla ser que es col·locaven la boina musca en una determinada posició que els permetia identificar-se ràpidament i saber que formaven part del mateix clan d'assaltacamins. Aquesta gentota no era pas d'aquí... Bé, ara que ho dic en Llosanca sí que em sembla que és d'algun poble del Cantó... però la resta eren d'altres pobles, i només venien en aquest coll perquè sabien que era l'únic lloc per on travessar fàcilment des del Segre cap a la Noguera i perquè als voltants hi havia boscos grans i espessos on podien amagar-se sense que ningú no els trobés.

L'homenàs escoltava el traginer amb aire interessat, sense dir-li res, però convidant-lo a continuar parlant amb la mirada.

—Els carrabiners que hi ha a la caserna de Llagunes poc hi poden fer res... De fet, ja us dic que en Llosanca encara hi corre per aquestes muntanyes... I que no poden pas atrapar-lo de cap manera. Per aquí hi passa gent a tota hora: pastors, traginers, jornalers de tota mena, ca-

pellans... De tot! I en qualsevol moment et pot sortir un individu d'aquests i apuntar-te a la gorja amb un punyal! Ara fa molt de temps que no sento a parlar d'en Llosanca, els altres sé que ronden per altres indrets, sobretot cap a Collegats, però en Llosanca em sembla que encara es mou per aquí, assaltant les cases més apartades i les bordes dels pastors. Compti que aquí hi ha hagut baralles, traïcions, venjances i morts a la majoria de les cases, ja que aquests assaltacamins no tenen escrúpols amb ningú. Com a tot arreu hi ha qui fa els ulls grossos i les orelles sordes i no volen saber res de cap part, ni dels bandolers ni dels carrabiners. També hi ha qui els fa el joc a tots, amagant els bandolers quan ho necessiten, i delatant-los als carrabiners, quan en tenen l'ocasió. I hi ha encara qui es rebel·la i s'hi enfronta, encetant-hi enemistats que sovint acaben amb algun disgust.

L'home, tot escoltant el traginer, li demana de quin tipus és ell, i si s'ha trobat mai amb algun d'aquells individus.

—A mi que no m'emprenyi ningú! Jo tinc un parell de rucs i un parell de mules i vaig fent la meva feina sense molestar, jo no sé res de ningú i no en conec cap, d'aquestes persones. Però per aquí dalt tothom us n'explicaria alguna història o altra. Es veu que un dia en Llosanca es va presentar a dinar a l'hostal de cal Lleis de Guils. A l'hora de pagar, la mestressa, que ja l'havia reconegut, va donar el repàs per cobrat quan ell li va dir

amb claredat que no duia diners i que feia dies que la Guàrdia Civil li seguia el rastre. Segons diuen, en Llosanca acostuma a sorprendre per l'esquena els vianants i carreters solitaris, i ningú no hi pot res perquè és quadrat i massís, així com vostè però més alt, i molt àgil, d'espatlles amples i més de cent quilos de pes, és com una llosa humana, d'aquí el motarro. Porta la cabellera llarga i un bigoti gros i recte, així en consonància amb la corpenta, i diuen que va mal vestit, amb una jaqueta de vellut burell i amb unes avarques velles i mig trencades, però com us dic jo no l'he vist mai —anava explicant el traginer.

—Sap a qui sí que he vist? A en Cisco de cal Guitart d'Avellanet. Sap qui és vostè? No? Es veu que és fill d'en Lliser. Ja ho veu. Aquesta és l'altra. Diuen que aquest bandit té fills bastards escampats per molts dels pobles del Cantó. En Lliser és un malparit com pocs —anava explicant el traginer, mentre li anaven venint a la memòria les històries que havia anat sentint amb els anys d'aquell personatge.

—Es diu que ja de petit havia intentat matar la seva família enverinant la massa del pa, cosa que va fer que la massa no pugés i que la mare sospités i decidís donar-ne una mica al gat, el qual, en tastar-la, va caure en rodó a l'acte. D'aquí ve que quan un bordegot és massa entremaliat encara es digui que: «Aquest nen porta la sang del Lliser a les venes!». No ho ha sentit a dir mai vostè això? —va preguntar el traginer, veient que

el seu interlocutor anava fent que no amb el cap distretament, com si no hagués sentit mai res de tot allò que li explicava.

—En fi, tota aquesta patuleia es van malacostumar a fotre trets durant les carlinades. O això diuen... Expliquen que la majoria eren carlins i que, un cop acabada la guerra, molts d'ells es van acostumar a viure del conflicte i no van voler tornar a les feines del camp. Compti que surt més a compte fotre un cop de tant en tant que no pas haver de treballar de sol a sol. I doncs que són gent del país que s'ho coneixen tot de cap a punta, sempre s'acaben escapant de la justícia i tenen a tothom ben acollonit...

Tot d'una el traginer va adonar-se que l'homenot amb qui anava parlant se'l mirava de fit a fit i, d'entre els plecs de la jaqueta espellifada que portava, en treia lentament un gros coltell amb la fulla ben lluent i esmolada. L'homenot no va pronunciar paraula, però lentament es va anar acostant al pobre traginer, que entre dents va dir-li:

—Algun dia m'havia de tocar, redeu! Hi ha hagut un moment que ho he pensat... No em feu mal, agafeu el que vulgueu... Agafeu el que vulgueu que porto ben poca cosa...

Relat inspirat en històries explicades per Joan Puigvendrelló, de cal Peirot, arran d'algunes converses mantingudes amb la gent de cal Lleis de Guils.

Al llarg de la segona meitat del segle XIX, a l'entorn del 1880, es produí a les valls pirinenques una revifalla del bandolerisme, similar a com havia succeït en altres indrets de Catalunya durant el segle XVII. Aquesta revifada del segle XIX va ser com a conseqüència de la carestia deixada per les darreres carlinades. Liquidat oficialment el carlisme, molts dels que havien participat a les guerres s'havien acostumat a viure del conflicte, i es resistien a tornar a treballar al camp. Fenòmens similars van esdevenir-se en altres moments de la història, com el cas dels maquis, després de la Guerra Civil, o el del contraban en moments d'escassetat i de manca de recursos.